

Володимир Подрига

РОМАНТИЧНИЙ ТИП ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ОЛЕКСАНДРИ ПСЬОЛ (до 200-річчя від дня народження)

У національній літературі I пол. XIX ст. відбувся потужний процес художнього осмислення духовної та матеріальної культури нашого народу, тому письменники пізнавали таємниці української історії, мови, усної творчості, міфології, етнополітики і звичаїв, що свідчать про особливий, окремий від інших націй, світогляд, на формування якого вплинули природа, умови життя, тисячолітнє заняття хліборобством.

Народне було оголошене взірцем для літераторів, які шукали його передовсім у зразках фольклору, тому щедро послуговувалися поетикою пісні, думи, казки, легенди, переказу, дбаючи не лише про оригінальність своїх творів, а й їхню відповідність запозиченим. На цій особливості наголошував Дмитро Чижевський, зазначаючи, що «певні елементи романтичної поезики українські поети навіть не потребували переймати з романтичної теорії поезії, бо ці елементи, як це поетам почасті здалося, а почасті було й насправді, можна було просто прийняти до літератури з народної поезії» [16, с. 413]. У віршах Олександра Афанасєва-Чужбинського, Левка Боровиковського, Євгена Гребінки, Віктора Забіли, Миколи Костомарова, Амвросія Метлинського, Михайла Петренка, Тараса Шевченка, ін. близькість до усної творчості помічається на рівні ритмомелодики, тональності, тематики, образної системи, мови, зображально-виражальних засобів. Полтавка Олександра Псьол, орієнтуючись на теоретичні засади романтизму, також писала вірші у другій половині 1840-х років, збагачуючи власний стиль прийомами фольклорної поезики, тому однією з прикмет її творчого методу є наслідування, частково запозичення та стилізація, особливостей українських дум, пісень, балад.

Незважаючи на оновлення національного літературного процесу I пол. XIX ст., жінка-письменниця цього часу – постать унікальна, загадкова й мало досліджена. Першою тоді виявила літературний талант Марта Писаревська, про долю та худож-

ню спадщину якої до цього часу відомо небагато. Значно більше інформації про Олександрю Псьол, яка могла б зайняти почесне місце серед когорти національних поетів-романтиків, проте через різні обставини, передовсім матеріальну скруту, складні події життя, суспільні стереотипи, походження, не змогла подолати шляху на вершину майстерності, залишившись, як слушно зауважив Євген Пеленський, «в тіні» Тараса Шевченка [9, с. 3], тому на її творах, на думку Петра Ротача, «лежить відблиск Шевченкового генія» [12, с. 266].

Постать Олександри Псьол упродовж тривалого часу привертала увагу краєзнавців, літературознавців, українознавців, які вивчали її творчий шлях у зв'язку з діяльністю Тараса Шевченка. Дослідники Григорій Зленко, Олександр Луговий, Сергій Майборода, Леоніла Міщенко, Петро Ротач, Степан Трофимук написали повідомлення, есе про її життя, лаконічно переповівши факти біографії. Дещо ширшими є статті Марії Корнійчук, Івана Немченка, Євгена Пеленського про творчість цієї літераторки, однак і в їхніх працях не розкриваються особливості індивідуальної манери письма мисткині – увага зосереджується здебільшого на взаєминах із сучасниками.

І хоч віршована спадщина Олександри Псьол – незначна (усього шість творів¹), усе ж вона привертає увагу злободенністю порушених проблем, щирістю переданих почуттів ліричних героїнь, місткими образами, народними символами, а також особливим світосприйняттям, уболінням за долю однодумців, журливою тональністю, пронизаною оптимізмом. Недарма ці поезії часто переписували співвітчизники, зокрема Осип Бодяньський, а Павло Грабовський намагався популяризувати,

¹ Олександр Луговий приписує їй авторство пісні «Ой не ходи, Грицю...» (див.: Луговий О. Визначне Жіноцтво України / Ол. Луговий. – Торонто : Український робітник, 1942. – С. 171).

пропонуючи Борисові Грінченку їх опублікувати [5, с. 32].

Варто зазначити, що віршами письменниці захоплювався Тарас Шевченко [18, с. 208], а Леонід Білецький мовить про неї як талановиту українську поетесу [2, с. 9]. І це не дивно, адже її манера письма глибоко закорінена в уснопоетичну творчість і національну письменницьку традицію, про що свідчать ключові концепти, оприявлені у творах як мовно-ментальні конструкції (мотиви, образи, символи, тропи, лексеми), які характеризуються етнокультурною специфікою, багатством авторських смислових відтінків, паралелей, асоціацій. Саме тому зображене поетесою по-особливому впливає на читачів, хвилює та змушує їх замислитись.

Українська романтична традиція виявляється в поезії Олександри Псьол передовсім у бінарних мотивах «волі й неволі», «долі та неолі», що також широко опрацьовані й у творчості Олександра Афанасьєва-Чужбинського («Безталання»), Левка Боровиковського («Молодиця», «Журба»), Миколи Костомарова («Стежки»), Якова Щоголева («Безталання», «Неволя») тощо.

Провідним мотивом твору «Свячена вода» літераторки є незрадливое кохання, що оновлює душу людини, адже порівняне зі святою водою. Як і в баченні народу, так і в її інтерпретації, вода – символ очищення від гріхів, душевної чистоти, переродження, тому «вірне, щире» кохання, уподібнюючись святій воді, «грів багату / Із душі змиває» [8, с. 48]. Лірична героїня, сподіваючись, що збереже це почуття на все життя, покладається на Бога, його ласку.

У поезії «Дві сестри» літераторка опрацьовала мотив неолі молодій дівчині, яка страждає від нерозділеного кохання, тому її почуття у виразила образом сумних пісень, порівнянням «мов... могола», мікрообразами хреста, хмари, бінарними протиставленнями «пугач завиває... соловейко / Весело співає» [8, с. 48], «Твоє сонце світить ясно, / Моє – давно в хмарі» [8, с. 49]. Завдяки нагромадженню зображально-виражальних засобів їй удалося змалювати образи щасливої та нещасливої сестер. Перебуваючи в депресії, згорьована героїня не втрачає витримки і здорового глузду, намагається самозаспокоїтись, перебороти біду, зазначаючи, що втішатиметься щастям близької людини, якого їй щиро зичить. Вона розуміє, що виправити нічого не можливо, тому покійно приймає удар долі.

Розкриваючи образ нещасливої ліричної героїні, Олександра Псьол використала прийом антитези, що часто застосовувався й українськими поетами-романтиками: наприклад, Олександр Афанасьєв-Чужбинський у вірші «Прощання» за його допомогою у виразив образ щасливої дівчини й згорьованого юнака – «Ти йшла весела у квіт-

частім полі, / Я у пустині з сльозами і страхом» [15, с. 235]. Подібність наведених художніх прийомів розкриття образів полягає не лише в наслідуванні фольклорної поетики, а й у схожості типів романтичного світогляду митців, особливостей їхнього етнічного мислення, одним із концептів якого є бінарна опозиція «щастя – нещастя».

Варто додати, що ліричні героїні аналізованих віршів – юні особи, які зосереджуються на особистих інтимних переживаннях, міркують над проблемою вірного кохання, горя, безталання й долі людини.

У циклі «Три сльози дівочі» Олександри Псьол основним є мотив неволі свідомих українців, тобто кирило-мефодіївців, які були заарештовані 1847 р., що розкривається паралельно з темами неолі, співпереживання.

У першому вірші «Заплакала Україна» втілено думки про горе рідного народу. Використовуючи прийом антропоморфного моделювання, авторка створила образ скорботної України-Матері, у виразивши його метафоричним зворотом: «Заплакала Україна, / Ударившись в груди» [8, с. 45]. Завдяки прийому монологу, поетеса поглибила її образ як удови та убогої. Образ заплаканої України не новий, він міг бути запозичений із балади «Ой Морозе, Морозенку», у якій мовиться, що за козаком уся «Україна плаче» [3, с. 199], або пісні «Ой з-за гори, з-за лиману вітер повіває» [7].

Відчай і горе України Олександра Псьол у виразила риторичними запитаннями («Ой, що з вами буде?» [8, с. 45], «До кого ж я прихилюся / Тепер головою?» [8, с. 45]), звертаннями-окликами («Сини мої кохані!» [8, с. 45], «Мої квіти рожеві, / Морозом прибиті!» [8, с. 45], «Орли мої молодії, / Яструбом зустріті!» [8, с. 45]), ствердженнями («Зосталась я на старості / Без вас удовою» [8, с. 45]), що надають змалюваному високій емоційній напругі, трагічній тональності, зближуючи текст із народними голосіннями.

На перший погляд може здатися, що Україна безпорадно плаче над своєю долею, бо не може захистити синів від несправедливого покарання, проте це не так; як переконуємося, вона не затьмарена горем, а, навпаки, стійко тримає удар долі, реально оцінює ситуацію, мовить урівноважено, свідомо. А також, як і згорьована мати з народних пісень, дум, щиро журиться та вірно чекає своїх синів, невсипуше молиться, просячи для них допомоги в Бога. Позитивно характеризуючи дітей, переконує Бога, що ті заслужили на його заступництво, бо виконували заповіді, шанували матір, дбали про «темних» братів, а також усім «бажали... миру, / Волі і науки» [8, с. 45]. Ще одним аргументом на їхню користь є прадідівська слава, а також її благословення.

Розширюючи збірний образ синів, авторка застосувала типові для уснопоетичної творчості зіставлення, тому порівняла їх із рожевими квітами, орлами.

У другому вірші «Ой коли б я голос соловейка мала» аналізованого циклу Олександра Псьол утілила мотив співпереживання долі в'язнів. Лірична героїня – доросла жінка, розуміючи складність ситуації, в яку потрапили її приятелі, намагається їх морально підтримати, й у такий спосіб виявляє громадянську позицію. Вона мріє полегшити страждання «братів милих», зазначаючи, що «коли б... голос соловейка мала, / Та легкі крила, та волю, та силу» [8, с. 46], то, знехтувавши власними потребами, полетіла б і заспівала, нагадавши про все, що «на світі їм любо та мило» [8, с. 46], тобто рідну країну, земляків. Типовими етнообразами зелених садів, чистого поля, темненьких лугів, плугатаря, котрий оре, дівчини, яка співає, вона увиразнила тему свободи народу; а образами кам'яних стін, тюрми – мотив неволі.

У третьому вірші «Віє вітер над Києвом» письменниця, продовжуючи осмислювати проблему недолі українців, порушила тему насильницької солдатчини. Вона змалювала типовий для українських поетів етнообраз Дніпра, увиразнивши його епітетом «сивий» [8, с. 47], а також гір, із якими він розмовляє про майбутнє сина, тобто молодшого покоління, яке не погоджується з долею раба.

Відгукуючись на ув'язнення російським царизмом кирило-мефодіївців, зокрема Тараса Шевченка [6, с. 185], в образі кобзаря, про долю якого турбується Дніпро, авторка втілила постать свого талановитого приятеля, засланоного на чужину. Про нього вона мовить антитетично: Дніпро сприймає кобзаря вільним, дієвим, тому запитує в гір: «Де гуляє-бенкетує / Син наш незабутній?» [8, с. 47]; горам відомо, що він невільник, бо за ним плачуть Україна, дівчата, про нього говорять хвилі з берегами; проте про теперішній стан рекрута їм мало відомо, тому потрібно питати в буйних вітрів, «як наш кобзар, з важким ранцем, / Під ружжем гуляє!» [8, с. 47].

Аналізований твір засвідчує, що поетеса сприймала Україну, Дніпро, гори, кобзаря, дівчат єдиним цілим, українською сім'єю, тому використала слова на позначення соціально-родинних зв'язків «син», «друже», мовила про турботу Дніпра, плач України, дівчат за кобзарем, якого вважала надією народу.

Із циклом «Три сльози дівочі», передовсім його першою частиною, пов'язаний вірш «Молим тебе, боже правди...», у якому милосердні, смиренні й терпеливі ліричні героїні (тобто Глафіра, Олександра, Тетяна Псьол, Варвара Репніна) просять Бога полегшити душевний стан брата (тобто

Тараса Шевченка), який перебуває далеко від рідного краю, «у степу-пустині» [8, с. 49]. Образ сліз, що у фольклорі символізують духовне очищення, чистоту, горе, тлумачаться символом зцілення, бо, як зазначає літераторка, вони стануть для невільника, позбавленого батьківщини, «святою водою», «всі рани загоять... і душу напоють» [8, с. 49]. Також сльози мають і додаткове значення духовного зв'язку між однодумцями, які наразі перебувають у розлуці.

Розкриваючи особливості образної системи віршів Олександри Псьол, варто додати, що її ліричних героїнь об'єднує оптимізм, широчердість, тверезе мислення та сила волі, завдяки яким ті долають труднощі, гідно витримують випробування; дівчата не заздять іншим, а зичать щастя, проте живуть у світі ілюзій, страждають, сподіваються, моляться. У більшості з них упізнається сама поетеса, яка була безнадійно закохана в Тараса Шевченка, тому її вірші – «наслідок глибоких і ширих почуттів, виявлених» [12, с. 266] до обранця. Вони також мріють про власне щастя, кращу долю для побратимів, проте не висловлюють прагнення усього народу. Ця особливість відрізняє манеру письма поетеси від стилю Тараса Шевченка, у творах якого чимало героїв змальовані активними борцями за волю, усе ж, як і в нього, в її віршах простежується тяжіння до художньої інтерпретації соціальних подій, нехай і в дещо прихованій формі, бо на те ж і вірші, щоб абстрагуватись від реальності.

Олександра Псьол, живучи в середовищі хліборобів, була добре обізнана з народними піснями, думами, баладами, тому орієнтувалася на поетику народної творчості, запозичувала та інтерпретувала низку типових фольклорних образів, мовних штампів, засобів образотворення. Її не приваблювали типи відьом, русалок, казкових героїв, легендарних чи історичних постатей, натомість цікавили концепти національної картини світу, що мають етнокультурну специфіку, відтворюючи які, вона зберігала їхнє народне символічне значення: квіти – діти, орли – сини, яструби – недруги, пугач – печаль, вішун горя, соловейко – радість, сонце – щастя, хмари – недоля, весна – юність, вітри і морози – проблеми.

Зображально-виражальні засоби аналізованих віршів також виявляють романтичне світобачення літераторки, адже ґрунтуються на зразках народного розмовного мовлення. Про це свідчать застосовані епітети («легкі крила», «сади зелені», «чисте поле», «луги темненькі», «буйних вітрів», «святу воду», «кохання вірне», «рідная мати», «серцю розбитому»), метафори («квіти... морозом прибиті», «сльози котились», «серденько нило», «віє вітер... сади нахиліє», «хвилі з берегами / Нищечком шептали»), пестливі слова («серденько», «жалібнень-

ко», «темненькі»), прикладки («шанували-чтили», «гуляє-бенкетує», «плакали-співали»), усталені звороти («Сестро моя мила», «...доля... не злюбила»), що виконують не лише орнаментальну функцію, стилізуючи образи, мову, тональність творів під усні зразки, а й розкривають специфіку народного світогляду, передовсім його мислення. Вона майстерно передала специфіку відчуття українцями часу, увиразнивши за допомогою перелічення назв празників православного календаря («Уже і Дух, і Купало, / І Петро минулись» [8, с. 47]), згадки про типові заняття простолюду («І чумаки із першої / Дороги вернулись» [8, с. 47]), спостережень за рослинами («жито половіє» [8, с. 47]).

Олександра Псьол запозичувала поетичні засоби і прийоми переважно з дум, пісень, балад, дещо переінакшуючи їх. Так, мовний зворот «матір... шанували-чтили» [8, с. 45] – це авторський варіант фольклорного вислову «Отця-матку штить і поважати» [14, с. 83], «отцеву і матчину молитву штить-поважати» [14, с. 84] із «Думи про бурю на Чорному морі»; епітети «луги темненькі» [8, с. 46], «буйних вітрів» [8, с. 47] теж мають свої першоджерела: «за темними луками», «темнії луженьки» [11, с. 44] («Дума про сестру і брата»), «буйні вітри» [11, с. 41] («Дума про вдову і трьох синів»); пестливе слово «жалібненько» [8, с. 46] наявне в «Думі про сестру і брата», «Думі про бурю на Чорному морі» [11, с. 44, 48]; вираз «жито половіє» [8, с. 47] – пісні «Ой з-за гори вітер віє, жито половіє» [10, с. 812].

Олександра Псьол стежила за літературними новинками свого часу, була добре обізнана з художніми доробками співвітчизників, творчо опрацювала окремі їхні риси, прагнучи підкреслити романтичний стиль власних віршів.

У її творах виявляється чимало перегуків із поезіями Тараса Шевченка, що втілені в подібних мотивах (долі, недолі, зраженого кохання, волі, слави), образах (України, Дніпра, далекого краю, вітру, серця, сліз, сестри). Трапляються і схожі мовні звороти: «співа дівчина» [8, с. 46] (Олександра Псьол) – «дівчина співає» [17, с. 132] (Тарас Шевченко), «Цур йому» [8, с. 48] (О. П.) – «Та цур йому» [17, с. 125] (Т. Ш.), «плакали-співали» [8, с. 47] (О. П.) – «Заспіваю, зарідаю» [17, с. 130] (Т. Ш.). Проте наявні й дещо відмінні: «плугатар оре» [8, с. 46] (О. П.) – «плугатар співає» [17, с. 76] (Т. Ш.), «Як наш кобзар... гуляє» [8, с. 47] (О. П.) – «Козацтво гуляє» [17, с. 132] (Т. Ш.). Безперечно, Олександра Псьол перебувала під впливом поетики Тараса Шевченка, однак не настільки, щоб сліпо наслідувати зразки, адже, як засвідчують її твори, вона пильно приглядалася до фольклору, тому аналогії, про які мовилося вище, – наслідок світоглядної та ментальної близькості літераторів,

свідомість яких закорінена в уснопоетичну стихію рідного народу.

І в цьому зайвий раз переконує фольклорний епітет «буйний вітер», що широко представлений у доробку романтиків, символізуючи міць, неспокій, волю. Його претекстом може бути варіант «вітре буйнесенький» [3, с. 210] із народної пісні «У полі могила з вітром говорила», «буйні вітри» [11, с. 41] із «Думи про вдову і трьох синів», у яких акцентується на могутності, бурхливості явища природи. Він зустрічається й у творі Тараса Шевченка «Думка» («Вітре буйний...» [17, с. 80]), віршах Михайла Петренка «Іван Кучерявий» («Не вий вітре, не вий, буйний...»), «Не все гудуть буйні вітри» [15, с. 300, 301], «Недуг» («Цитьте вітри, цитьте буйні» [15, с. 303], поезії Віктора Забіли «Повіяли вітри буйні» [15, с. 267] й Олександри Псьол «Вітер віє над Києвом» («Розпитай же буйних вітрів» [8, с. 47]).

Проте найбільшого поширення у творах українських письменників набув образ потужного вітру, що нищить усе на своєму шляху. Він наявний у вірші «Віють вітри...» Івана Котляревського («Віють вітри, віють буйні, / Аж дерева гнуться» [3, с. 379]), баладах Тараса Шевченка «Причинна», «Тополя» («...сердитий вітер завива, / Додолю верби гне високі» [17, с. 73], «По діброві вітер вис... / Край дороги гне тополю» [17, с. 113]), поезії Віктора Забіли «Гуде вітер вельми в полі» («Гуде вітер вельми в полі! / Реве, ліс ламає» [15, с. 258]), творі «Віє вітер над Києвом» Олександри Псьол («Віє вітер над Києвом, / сади нахиліє» [8, с. 47]). Мовлене засвідчує, що поетеса, змальовуючи розбурхане природне явище, орієнтувалася на літературну романтичну традицію.

Образ сліз також широко опрацьований в українському письменстві, проте в доробку поетів I пол. XIX ст. він набув особливого смислового забарвлення, окреслюючи широкий спектр емоцій і почуттів ліричних героїв, які виявляють свою чутливість до власного або чужого горя, уболівають, скаржаться, співпереживають, благають, сумують від самотності (Олександр Афанасьєв-Чужбинський), нещасливого кохання (Віктор Забіла) тощо. У творах Тараса Шевченка сльози – розпач («Мені тринадцятий минало»), страждання («Якби ви знали, паничі»), думки, надії («Чигирине, Чигирине») ліричних героїв. У віршах Олександри Псьол вони найчастіше символізують духовне очищення, полегшення [8, с. 46, 49].

Образні аналогії художнього мислення поетів I пол. XIX ст. й О. Псьол ґрунтуються на концептах народного світогляду, що було визначено поетикою романтизму. Творче використання фольклорних образів підтверджує, що вона визрівала як митець, випрацьовувала власний стиль, який через низку обставин так і не сформувала.

Письменниця часто користувалася тими мовними формулами, що притаманні мисленню нашого народу і є константами його свідомості, тому утілюються в художніх творах літераторів різного часу. Так, метафора «квіти..., / Морозом прибиті» [8, с. 45], тобто знищені, пошкоджені, досить часто вживається у творах її сучасників і наступників. Подібний прийом наявний у віршах «Веснянка (Сестрі Олесі)» Лесі Українки («Як бідну первістку, / Дочасну, морози поб'ють» [13, с. 114]), «Як раннім морозом побиті квіти» Михайла Коцюбинського, «В час осінній, сумний...» Івана Коваленка («Довго й пильно дивлюсь на побиті морозом квітки» [4]), «Листя акацій побите морозом» Степана Бабія [1] тощо.

Порівнюючи вірші Олександри Псьол із творами українських літераторів, можна виявити численні паралелі, що свідчать про схожість їхнього художнього мислення. Так, наприклад, зближують манери письма поетеси й Лесі Українки відверті монологи згорьованих ліричних героїнь, які переймаються долею інших. Ця особливість простежується у творах «До сестри» Олександри Псьол і «Веснянка (Сестрі Олесі)» Лесі Українки. Лірична героїня першого твору страждає від нерозділеного кохання, нарікає на нещасливу долю, песимістично дивиться в майбутнє. Героїня другого – оптимістка, яка, переборюючи недугу, закликає сестру протистояти негараздам. Зближує манеру письма поетес антидетичне змалювання ліричних героїнь і їхніх сестер. В Олександри Псьол: «Нам з тобою, моя сестро, / Не ходити в парі, / твоє сонце світить ясно, / моє – давно в хмарі» [8, с. 49]; у Лесі Українки: «Ховаю я сльози, / Співаю пісні голосні, / Хоч люті морози / прибили мене на весні. / Ти ж, сестро, гуляєш, / Ти лиха не знаєш...» [13, с. 114]. Як переконуємося, про щастя і нещастя вони мовлять із позицій народного світогляду, протиставляючи розкошування одних і бідкування інших.

Типологічна близькість мотивів, образів творів Олександри Псьол і українських письменників різного часу вказує на спорідненість їхнього художнього мислення, основою якого є не лише романтична традиція, а й національне ментальне, що впливає на світогляд, виявляється в особливих етнокультурних концептах, зокрема сліз, буйного вітру, квітів, пошкоджених холодом, сонця (щастя), хмари (горя), морозу (негараздів) тощо.

Отже, художнє мислення Олександри Псьол формувалося під впливом поезики романтизму, тому вона орієнтувалася на пісенні зразки національного фольклору, запозичивши мотиви, образи, символи, мовно-стильові прийоми, сумну тональність. Також її віршованій доробок генетично й типологічно пов'язаний із творчістю українських поетів-романтиків, передовсім Тараса Шевченка.

Нехтуючи фантастичним, жахливим, таємничим, історичним, вона зосереджує увагу на внутрішніх переживаннях ліричних героїв, тому не вражає читача, а спонукає співпереживати, замислитися. Подібність опрацьованих мотивів та образів у творах Олександри Псьол і сучасних їй письменників, наступників свідчить про світоглядну і ментальну спорідненість, тому й близькість індивідуальних манер письма.

Література

1. Бабій С. Листя акацій побите морозом : [вірш] [Електронний ресурс] / Степан Бабій. – Режим доступу : http://www.poetryclub.com.ua/metr_s_poem.php?poem=15013. – Назва з екрана, 02.04.2017.
2. Білецький Л. Тарас Шевченко в Яготині / Леонід Білецький. – Авгсбург : Друкарня А. Білоуса, 1949. – 50 с.
3. Закувала зозуленька : антологія української народної творчості. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.
4. Коваленко І. В час осінній, сумний... : [вірш] [Електронний ресурс] / Іван Коваленко. – Режим доступу: <http://ivan-kovalenko.info/tvory-ivana-kovalenka/ganok/roku-idut/498-v-chas-osnn-y-sumniy-docvtaye-vsadu-georgna.html>. – Назва з екрана, 02.04.2017.
5. Корнійчук М. Жіноча молитва за Шевченка / Марія Корнійчук // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 6. – С. 29–32.
6. Міщенко Л. Псьол Олександра Іванівна / Л. І. Міщенко // Українська радянська енциклопедія : у 12 т. – [2-ге вид.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1983. – Т. 9. – С. 185.
7. Ой з-за гори, з-за лиману вітер повіває : [українська народна пісня] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nashe.com.ua/song/18562>. – Назва з екрана, 02.04.2017.
8. Псьол О. Вірші / Олександра Псьол // Тридцять українських поетес : антологія. – К. : Рад. письм., 1968. – С. 45–49.
9. Псьолівна О. Писання / Олександра Псьолівна. – Краків, 1943. – 28 с.
10. Пісні Явдохи Зуїхи. – К. : Наук. думка, 1965. – 810 с.
11. Розповіді про себе та думи Архипа Никоненка / [упоряд. В. М. Подрига ; 2-ге вид.]. – К. : Люксар, 2016. – 64 с.
12. Ротач П. Олександра Псьол / Петро Ротач // Колоски з літературної ниви / Петро Ротач. – Полтава : Полтавський літератор, 1999. – С. 265–267.
13. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 1. – 448 с.
14. Українські народні думи. – К. : ДВУ, 1927. – Т. 1. – ССХХ+126 с.
15. Українські поети-романтики. – К. : Наук. думка, 1987. – 592 с.
16. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. – К. : Академія, 2003. – 568 с.
17. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1. – 784 с.
18. Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря» / Тарас Шевченко // Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 5. – С. 207–208.